Kirtis populiariose jaunimo dainose

An Accent in Popular Songs of Young People

Asta KAZLAUSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas
Lietuvių kalbos katedra
K. Donelaičio g. 52, LT–44244 Kaunas
a.kazlauskiene@hmf.vdu.lt

Santrauka

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti kirčio svarbą populiariose jaunimo dainose: eilėdaros tendencijas, tarpkirtinius intervalus, gramatinio ir metrinio kirčio santykį. Tyrimui pasirinktos 58 dainos (1239 eilutės), skelbiamos radijo stočių populiarių dainų sąrašuose.

Kirtis dainose yra svarbi ritmikos priemonė. Tačiau tik pusę analizuotų dainų galima apibūdinti kaip parašytas derinant silabinės-toninės eilėdaros metrus, kur kirtis yra pagrindinė ritmo kūrimo priemonė, ir tik 10 iš jų parašytos vienu metru.

Dainose paprastai paisoma bendrųjų sakytinės kalbos ritmikos dėsningumų: vengiama dviejų greta kirčiuotų ar ilgų nekirčiuotų skiemenų intervalų. Tirtose dainose dažniausi vienskiemeniai (48 proc.) ir dviskiemeniai (37 proc.) tarpkirtiniai intervalai. Triskiemenis intervalas sudaro tik 12 proc., o keturi ar penki nekirčiuoti skiemenys tarp kirčių, taip pat du greta kirčiuoti skiemenys reti. Ilgi nekirčiuotų skiemenų intervalai naikinami tariant šalutinius kirčius, dažniausiai juos gauna antrieji prieškirtiniai skiemenys. Susidūrus dviem kirčiuotiems skiemenims, ne toks svarbus žodis netenka kirčio. Dainose dar akivaizdesnis lietuvių kalbos polinkis į chorėjo ritmą, t. y. kirčiuojamas kas antras skiemuo.

Įvairių kirčiavimo klaidų rasta 66. Dėl šnekamosios kalbos įtakos atsirado 54 klaidos (kūrėjai ir atlikėjai turbūt net nežino, kad tai klaidos), o dėl metro, ritmo ar rimo – 12 klaidų.

Kirtis eiliuotoje kalboje yra ne tik įprastas žodžio tarimo kodas, bet ir viso kūrinio formos, ir net vidinės jo jėgos požymis. Todėl dainų kūrėjai ir atlikėjai šiuo požiūriu turėtų būti atidūs.

Esminiai žodžiai: *kirtis, skiemuo, ritmas, daina, eilėdara.*

Summary

The aim of this research is to analyze the importance of an accent in popular songs of young people: versification trends, intervals between accents, the relationship between grammatical and metric accents. 58 songs (1239 lines) from the lists of popular songs announced by radio stations were selected for the research.

An accent in songs is an important means of rhythmics. However, only a half of the analysed songs was written by combining syllabic – accentual metres of versification. Only 10 songs were written in one metre.

Authors of songs usually mind the general rhythmics rules of a spoken language: they avoid two side-by-side intervals of stressed or long unstressed syllables. Most frequently, one-syllabled (48 %) and two-syllabled (37 %) inter-accentual intervals are used in the analysed songs. Three-syllabled intervals make up only 12 %; while four or five unstressed syllables between accents, as well as two stressed syllables next to each other are rare. Intervals of long stressed syllables are eliminated by inserting secondary accents. When two stressed syllables meet, a word of lower importance loses its accent. The tendency of the Lithuanian language to the choree rhythm (every second syllable is stressed) is even more obvious in the songs.

Various accentuation mistakes that have been identified in the songs amount to 66. 54 mistakes are due to the influence of the spoken language; the remaining 12 mistakes were conditioned by metre, rhythm or rhyme.

An accent in a poetical language is not only a common pronunciation code of a word, but also a feature of the form or even the inner power of the entire work. Therefore song writers and singers should be especially careful with respect to accentuation.

Key words: *accent, syllable, rhythm, song, versification.*

ISSN 1392-8600

1. Įvadas

Kalbai būdingas tam tikras ritmiškumas. Eiliuotoje kalboje ritmas yra metriškas, prozos kalbos ritmas – nemetriškas, jo vienetai kaitaliojasi be ryškesnės, sąmoningai parinktos tvarkos. Metriško ritmo vienetai kaitaliojasi pagal tam tikrą kompozicinį principą.

Ir rašytinė, ir sakytinė kalba ritmo požiūriu gali būti griežtai organizuota ir laisva (kai kada iš pirmo žvilgsnio net visai stichiška). Rašytinėje kalboje tai poezija ir proza (nebūtinai grožinė literatūra), sakytinėje kalboje – dainos, skaitomi eilėraščiai ir kalbėjimas, nors spontaniška ir skaitoma (iš anksto parengta) kalba negali būti tapatinamos. Daina ir kalbėjimas taip pat nelygiaverčiai, jie gali skirtis savo prigimtimi: dainos retai kada būna spontaniškos, dainuojamas išmoktas tekstas. Tačiau jos kuriamos atsižvelgiant į garsines kalbos ypatybes, tik garsine išraiška jos ir gyvuoja.

Rašytinėje kalboje prozodiniai elementai – intonacija, kirčiavimas, priegaidės – ne tokie ryškūs kaip sakytinėje. Tiesa, tam tikrais skyrybos ženklais rašytinėje kalboje fiksuojamas klausimas, sušukimas. Pagaliau skyrybos ženklai neretai žymi mažesnių vienetų (sintagmų) ribas. Emocinės intonacijos žymėjimas tam tikrai simboliais elektroniniame diskurse tėra periferinis dalykas, atidesnis ras kitų, gal net subtilesnių emocijų raiškos priemonių. Paminėti atvejai liudija tik intonacijos raiškos galimybes rašytinėje kalboje. Kirčio vaidmuo rašytinėje ir sakytinėje kalboje labai skiriasi. Sakytinėje kalboje jis esti vienas iš teksto dinamikos elementų. Eiliuotoje kalboje svarbus kirčio organizacinis požymis, jis gali formuoti eilėdarą ir jos metrus. Kirtis eiliuotoje kalboje gali būti ir rimo priemonė.

Eiliuotoje kalboje stengiamasi paisyti visų sakytinės kalbos ritmikos dėsningumų. Ji taip pat nemėgsta ir kirčių sangrūdų, ir ilgų tarpkirtinių intervalų. Intervalika reguliuojama įvairiai: a) išsklaidant susiduriančius kirčius; b) savarankiškam žodžiui kirtį prarandant; c) įterpiant bekirčius žodelius (enklitikai ir proklitikai); d) pasitelkiant šalutinius kirčius (Stundžia, 1991, 89).

Lietuvių eilėdaros tyrimams tvirtus pamatus padėjo J. Girdzijausko (1966; 1979) ir L. Saukos (1974; 1978) darbai. B. Stundžia straipsnyje „Kirtis tekste“ (1991) rašo apie prozos pirminio ritmo dominantes, tačiau stabteli ir prie eiliuotų kūrinių kirčio. Apie eilėdarą galima rasti ir V. Zaborskaitės (1970; 1982), D. Vabalienės (1978), S. Matulaitienės (1997), V. Ramonaitės (1997) darbuose. Tad teoriniai klausimo aspektai išsamiai aprašyti, bet konkrečių tyrimų (ir ne tik eiliuotos kalbos) labai trūksta.

Šio darbo **tikslas** – atidžiau pažvelgti į populiariųjų jaunimo dainų eiliavimo tendencijas. Darbe analizuojami ir gramatinio kirčio pažeidimai.

Tyrimui parinktos 58 populiarios jaunimo dainos (1239 eilutės[1]): 28 dainos paimtos iš 2003 metų radijo stoties „Radiocentro“ lietuviškos muzikos „Top 40“; 30 dainų – iš 2008 metų radijo stočių M-1, „Radiocentras“, „Lietus“ skelbiamų populiarių dainų sąrašų[2]. Tiriamųjų dainų tekstai buvo surinkti kompiuteriu, sukirčiuoti taip, kaip tai dainuodami daro patys atlikėjai. Tuomet tekstai buvo paversti įprastais kirčiuotų (−) ir nekirčiuotų (∪) skiemenų simboliais. Visi tyrimo duomenys skaičiuoti rankiniu būdu, nes turima ritmikos programa nepritaikyta eiliuotai kalbai analizuoti.

2. Pagrindinės populiariųjų jaunimo dainų eilėdaros ypatybės

Pagal tai, kas ir kaip atlieka eiliuotoje kalboje pagrindinę metro funkciją, skiriamos įvairios eilėdaros sistemos ir jų metrai. Silabinėje-toninėje eilėdaroje metro funkciją atlieka kirtis, t. y. taisyklingas kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų pasiskirstymas eilutėje. Skiriami dviskiemeniai (chorėjas ir jambas) ir triskiemeniai (daktilis, amfibrachis ir anapestas) metrai. Dviskiemenis metras esti tada, kai eilutės viduje tarp dviejų kirčių yra nelyginis nekirčiuotų skiemenų skaičius (vienas, trys, rečiau penki). Chorėjas ir jambas skiriasi eilutės pradžia (anakruze) – nekirčiuotų skiemenų skaičiumi iki pirmojo kirčiuoto skiemens. Chorėjo eilutė prasideda kirčiuotu skiemeniu (nėra anakruzės) arba lyginiu (dviejų, retai keturių) nekirčiuotų skiemenų skaičiumi, dėl to toliau kirčiuojami tik nelyginiai skiemenys: pirmas, trečias ir t. t. Jambo anakruzė būna nelyginio skaičiaus skiemenų (vieno, trijų, labai retai penkių). Tad jambinės eilutės kirčiuojami tik lyginiai skiemenys: antras, ketvirtas ir t. t. Triskiemenių metrų eilutės viduje tarp dviejų kirčiuotų skiemenų gali būti du (retai penki) nekirčiuoti skiemenys, t. y. kirčiuojamas kiekvienas trečias skiemuo nuo pirmojo kirčio. Daktilio anakruzė būna nulinė arba trijų skiemenų, amfibrachio – vieno arba keturių, anapesto – dviejų, retai penkių skiemenų.

Tvarkingai sueiliuotomis galima pavadinti tik 10 dainų iš 58. Jambo metru su sistemingai įsiter-

[1] Eilutės ribas kai kada sunku nustatyti, ypač tais atvejais, kai nėra akivaizdaus rimo. Remtasi pačiu dainavimu ir internete spausdinamais tekstais. Kartojamų stulpelių eilutės neskaičiuotos.

[2] Pasirinktos skirtingų metų dainos, nes norėta jas palyginti. Tačiau šio lyginimo vėliau atsisakyta, nes nepastebėta jokių ryškesnių skirtumų. Galbūt buvo per mažai medžiagos. Kita vertus, gal toks laiko intervalas per trumpas.

piančiomis keturiomis anapesto eilutėmis parašyta Nedos „Pasaka“. „Delfinų“ daina „Debesys“ pasižymi vienodos eilučių sandaros amfibrachiu ir vienodos eilučių sandaros daktiliniu priedainiu. N. ir D. Zvonkų nesudėtinga daina „Lietuje“ sukurta chorėjo metru:

Mán neliko niẽko, tìk sapnaĩ karštì, sudẽgę, –∪–∪–∪–∪–∪–∪–∪

mán neliko niẽko, tìk delnaĩ tuštì, išsẽkę, –∪–∪–∪–∪–∪–∪–∪

jéi tavẽs nėrà, tai iř manẽs nebùs, –∪–∪–∪–∪–∪–

jéi tavẽs nėrà, man liẽka tìk lietùs. –∪–∪–∪–∪–∪–

A. Mamontovo „Ten, kur laukia naktis“ puikiai sueiliuota anapesto metru. Keturių strofų ir vieno priedainio dainos eilučių dinaminė sandara vienoda:

Tau atléista už taĭ, kad kalbéjai kvailaĭ, ∪∪–∪∪–∪∪–∪∪–

Kad įskaũdinai tą, kuris sáugo tavè. ∪∪–∪∪–∪∪–∪∪–

Tau atléido visàs padarýtas klaidàs, ∪∪–∪∪–∪∪–∪∪–

Bet kažkàs vidujè vis dar stãbdo tavè. ∪∪–∪∪–∪∪–∪∪–

Grupės „Bavarijos“ dainos „Labai labai“ ir „Mylėk karštai, gyvenk linksmai“, „Biplan“ daina „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus“ ir „Ar lauksi manęs“, Atlantos „Be tavęs“ (išskyrus tris eilutes) sueiliuotos vien tik jambu. Tačiau pirmosiose, „Bavarijos“, dainose yra trys kirčio klaidos, o „Biplan“ dainoje „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus“ dėl jambo yra net aštuoni kirčiavimo pažeidimai, pvz.,

Mes susitìksim *beñdram plíãže*, ∪∪∪–∪–∪–∪

Arbà kur tángo šokdamì, ∪–∪–∪∪∪–

Arbà pajū́rio *restorãne* – ∪–∪–∪∪∪–∪

Tikék ir láuk, ir bū́k ramì! ∪–∪–∪–∪–

Beveik pusę analizuotų dainų galima būtų laikyti sueiliuotomis silabinės-toninės eilėdaros metrų įvairiomis kombinacijomis, kurias sunku net suklasifikuoti ir apibendrinti. Dviskiemeniai ir triskiemeniai metrai čia keičia vienas kitą be jokios taisyklingos sistemos. Pavyzdžiui, dainininkės Gintarės dainoje „Sparnai tavo sielai“ kaitaliojasi visi įmanomi silabinės-toninės eilėdaros metrai – chorėjas, jambas, daktilis, amfibrachis ir anapestas: „màno méile, dėl tavę̃s / aš pérplauksiu visàs upės, / pérskriesiu jū́ras giliàs“ (–∪–∪∪∪– / ∪–∪∪∪–∪– / –∪∪–∪∪–). Taip pat nesistemingai metrai maino vienas kitą grupės ŽAS „Gaivioje dainoje“: „papařčio žiedo / gál ir neràsime, / tačiaũ draugùs prie láužo / šią̃nakt supràsime“ (∪–∪–∪ / –∪∪–∪∪ / ∪–∪–∪–∪ / –∪∪∪–∪).

Šiek tiek tvarkingiau atrodo tekstai, kurie sueiliuoti dviem metrais, nors nuoseklios sistemos čia įžiūrėti taip pat negalima. Pavyzdžiui, chorėjo ir anapesto deriniai „Sel“ dainoje „Vėl ruduo“, chorėjo ir jambo – Dž. Butkutės „Sapne“, „Delfinų“ dainoje „Saule“, YVA dainoje „Paparaciai“, „Pikaso“ dainoje „Anei“, K. Kerbedžio „Su tavimi aš būsiu Dievas“, jambo ir amfibrachio – A. Chošnau „Geras jausmas“, daktilio ir amfibrachio – A. Mamontovo „Tavo svajonė“. Apskritai reikėtų atkreipti dėmesį į A. Mamontovo dainas. Visos trys analizuotos dainos – puikūs silabinės-toninės eilėdaros pavyzdžiai. Retai pasitaikantys metro netikslumai visiškai panaikinami dainuojant: atsiranda ryškių šalutinių kirčių ar dimocijos (kirčio netekimo) atvejų.

Sinkopis taip pat remiasi kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų išsidėstymu. Tačiau čia jis nėra toks griežtai apibrėžtas, tarpkirtinių skiemenų gali būti nuo nulio iki penkių ir daugiau (kiek leidžia kalbos galimybės). Sinkopio metrą paryškina rimavimas ir strofa. Išanalizavus pasirinktas jaunimo dainas, galima būtų daryti išvadą, kad beveik pusėje dainų galima būtų įžvelgti silabinės-toninės eilėdaros metrų ir sinkopio kaitaliojimąsi. Sinkopio pavyzdžiai gali būti „Kastanedos“ daina „Sombrero“, „Mango“ daina „Alyvos“, V. Matačiūnaitės „Stabdyk“, „69 danguje“ daina „Tiesiai šviesiai“, V. Baumilos „Mergaitė“, „Delfinų“ „Viskas pasakyta“, „Skamp“ daina „Ten, kur tu“. Atidžiau patyrinėjus minėtas dainas, matyti, kad jose esama ir silabinės-toninės eilėdaros užuomazgų. Analizuojant šių dainų eilėdarą galima daryti išvadą, kad kirčių išdėstymas tėra atsitiktinis, kad jis nėra apgalvotas ar padiktuotas vidinės meninės nuovokos. Galbūt todėl skaitant tirtų dainų tekstus net sunku patikėti, kad pagal juos galima dainuoti.

Iš visų analizuotų dainų išsiskiria 2003 m. JBC daina „Sijonėlis“ ir „G&G Sindikato“ „Kol širdis plaka“. Jų eilėdarą labai sunku apibūdinti. Galbūt jų dainavimas hiphopo stiliumi ir yra toji priežastis, kuri lemia tai, kad didžiąją dalį užima sinkopinės eilutės. Sinkopis sukelia netikėto, impulsyvaus ritmo įspūdį (Girdzijauskas, 1998, 52), tokios yra ir jų dainos – impulsyvus žodžių veržlumas ir jų gausa.

ISSN 1392-8600

Jų dainavimas krypsta į prozinį kalbėjimą, kur dar galima pastebėti nenuoseklaus rimavimo, bet metrinis eiliavimas čia jau nebėra toks svarbus.

Apibendrinant dainų eilėdaros tyrimą, galima daryti išvadą, kad tarp atskirų eiliavimo būdų nėra griežtos ribos, toje pačioje dainoje gali būti įvairių jų derinių. Tai lietuvių poezijoje pastebėjo ir J. Girdzijauskas (1979). Jis rašė (Girdzijauskas, 1979, 157), kad klasikinis silabinis-toninis metras, tolydžio pažeidinėjamas, transformuojamas, modifikuojamas, pamažu pavirsta savo antipodu – pereina į priešingo struktūrinio principo eilėdaros sistemas – sinkopį ar net verlibrą.

3. Tarpkirtiniai intervalai

Tirtose populiariose jaunimo dainose dažniausi vienskiemeniai ir dviskiemeniai tarpkirtiniai intervalai. Jie kartu sudaro daugiau kaip keturis penktadalius (85 proc.) visų intervalų: vienskiemenis – 48 proc., dviskiemenis – 37 proc.. Triskiemenis intervalas gerokai retesnis – 12 proc., o keturi ar penki nekirčiuoti skiemenys tarp kirčių – retenybė: pirmųjų pasitaikė tik 21, antrųjų – 3 (iš 3805). Nemėgstama ir kirčio sangrūdų. Analizuotose dainose rasti tik 98 atvejai, kai toje pačioje eilutėje greta atsidūrė du kirčiuoti skiemenys, priklausantys tai pačiai sintagmai.

Lietuvių grožinėje prozoje dažniausias yra dviskiemenis intervalas (34 proc.), retesni vienskiemenis (28 proc.) ir triskiemenis (22 proc.); keturskiemenis ir didesni tarpai, taip pat nulinis intervalai yra kalbos periferija (Girdzijauskas, 1979, 161). Šnekamojoje kalboje trys nekirčiuoti skiemenys tarp kirčiuotų rečiau pasitaiko, keturių skiemenų tarpas ir nulinis intervalas – didelė retenybė, dominuoja vienskiemenis (44 proc.) ir dviskiemenis (38 proc.) intervalai (Stundžia, 1991, 89). Tad analizuotos populiariosios dainos atitinka sakytinės kalbos tendencijas.

Eiliuota kalba vienas bendrąsias kalbos dinamikos tendencijas labiau išryškina, sukoncentruoja, kitas prislopina (Girdzijauskas, 1979, 162). Kaip matyti iš minėtų tyrimų rezultatų, vengiama kirčio susitelkimo ir ilgų nekirčiuotų skiemenų intervalų. Tokie dėsningumai aiškintini artikuliaciniu patogumu, nes ištarti du kirčiuotus skiemenis ar keturis ir daugiau nekirčiuotų skiemenų greta yra sunku. Dar sunkiau tai išdainuoti. Kad būtų to išvengta, kalboje yra tam tikrų intervalikos reguliatorių (Stundžia 1991, 89). Viena iš priemonių, padedančių išvengti kirčio sangrūdų, – enklizė ir proklizė, pvz.: „*po_fìlmo* tapau aš tarsi nesavas“ („Kastanedos“ „Sombrero“), „*skaidrì lyg_ãšara* būtis“ (A. Chošnau „Kai svaigsta galva“), „*skubù, bet_vìskas* plaukia pro mane“ („Delfinų“ „Saule“), „kad tik nebeprarast, *atràst ir_vẽl*“ („Biplan“ „Ar lauksi manęs“). Tai natūralus reiškinys ne tik dainose, bet ir sakytinėje kalboje apskritai. Tačiau dainose pasitaiko ir ryškesnių proklizės atvejų, pvz.: dėl daktilio A. Mamontovo dainoje „Atsibusk“ kirčio neturi asmeniniai įvardžiai „*Kã̃_tau* mylė́ti, / *Kaĩp_tau* balsúoti“.

Klausytose dainose esti atvejų, kai kirčių sandūroje savarankiškas dviskiemenis žodis praranda kirtį, pvz., „vakar *mačiaũ tokį_fìlmą* gražų“ („Kastanedos“ „Sombrero“).

A. Mamontovo dainoje „Atsibusk“ dėl triskiemenio metro (daktilio ir amfibrachio) kirčio netenka įvardis *kuris*:

> Tiẽ, *kurių* pė́dos įspáustos mėnùly,
> Ir tiẽ, *kurie* sniẽgo viršū́nėm klajója.
> Visì, *kurie* peĩno troškìmo netùri,
> Tik jiẽ ir suteĩkia tau tàvo svajõnę.

Reikia pasakyti, kad klausytose dainose fonologinis žodis (žodis su prisišliejusiais klitikais) yra savarankiškesnis, t. y. labiau išryškinamas pauzių nei šnekamojoje kalboje. Tad proklizė ir enklizė dainose dažnai akivaizdesnė ir nekelia abejonių.

Pastebėtas dar vienas būdas naikinti ilgas nekirčiuotų skiemenų grandines: jos daugelyje dainų išdainuojamos greičiau. Galbūt taip elgiamasi ir spontaniškoje kalboje, tačiau tai dar reikia atidžiau tirti.

L. Sauka (1978, 294) teigia, kad dviejų kirčių sandūra suteikia eilučių ritmui aštrumo. Kaip buvo galima įsitikinti iš ankstesnių darbų (Stundžia, 1991, 89; Kazlauskienė, 2005, 289), lietuvių kalbai toks nulinių intervalų keliamas kapotumas ir griežtumas nelabai būdingas, tačiau hiphopo stiliumi dainuojančios grupės „G&G Sindikatas“ dainoje „Kol širdis plaka“ yra net 19 nulinių intervalų, pvz., „*girdė́k màno* rėpą, *matýk màno* rėpą, *jaũsk màno* rėpą“. Turbūt tokio kalbos kapotumo reikalauja grupės muzikos stilius. Toje pačioje eilutėje greta kirčiai gali atsidurti ir tada, kai eilutė skaidoma į dvi sintagmas, nors tokių atvejų analizuotose dainose vengiama, pvz., „Stabdýk! – rẽkia vilkai“ (V. Matačiūnaitės daina „Stabdyk“), „ir nepaimtų jis klastà – àš ne tokia“ („69 danguje“ daina „Tiesiai šviesiai“). Tačiau paminėti pavyzdžiai negali būti laikomi tikrais nuliniais intervalais, nes priklauso ne tai pačiai sintagmai.

Ilgi nekirčiuotų skiemenų intervalai paprastai naikinami šalutiniais kirčiais, ypač dažnas vadinamasis chorėjo šalutinis kirtis, t. y. kirčiuojamas antras skiemuo prieš pagrindinį kirtį, pvz.: „jie skam̃ba šìtaip

pa*prastaĩ*...“ („Bavarijos“ „Mylėk karštai, gyvenk linksmai“), „tie, kur láukė ilgaĩ, kai tu *neb**e**grįžaĩ*...“ (A. Mamontovo „Ten, kur laukia naktis“). Šalutiniai kirčiai dainose daug ryškesni nei šnekamojoje kalboje, ypač tai akivaizdu tada, kai dainoje vyrauja silabinės-toninės eilėdaros metrai, pvz., „Biplan“ dainoje „Jūros gilumos akių mergaite“:

> Jū́ros **gi**lumõs akių̃ mergáite,
> Àš prisìmenu tavė̃ kasnãkt.
> Šõkių **ju**desiaĩs kiekvíeną tãktą
> **Pri**vertì manė̃ kvėpúot giliaĩ,
> Dár giliaũ...

Vienodos dinaminės struktūros dainų yra labai mažai, daugelyje dainų nesilaikoma griežto metro, todėl tarpkirtiniai intervalai nors ir atitinka bendruosius sakytinės kalbos dėsningumus, bet pasiskirstę nesistemiškai.

4. Gramatinio kirčio klaidos

Tyrimui pasirinktose dainose kirčio klaidų nedaug, nors klausant atrodo, klystama dažniau. Matyt, tokį įspūdį sukelia tų pačių stulpelių kartojimas. Kita vertus, kartojimas tik patvirtina, kad pasitaikę kirčio pažeidimai neatsitiktiniai. Įvairių kirčiavimo klaidų rasta 66 (iš 4863 fonologinių žodžių) 32 dainose[3]. Kirčiavimo pažeidimus labai sunku suskirstyti, nes klasifikavimo pagrindas gali būti nevienodas (pvz., pagal skiemenis, kalbos dalis, įvairių dėsnių pažeidimus). Tačiau analizuojant gramatinio kirčio pažeidimus išryškėja dvi grupės: dėl šnekamosios kalbos ir dėl metro, ritmo ar rimo atsiradusios klaidos. Pirmajai grupei priklauso 54 klaidos, antrajai galima būtų priskirti 12 klaidų.

Priešpaskutinio skiemens kirčiavimo taisyklės pažeidimų daug šnekamojoje kalboje. Pasitaiko jų ir dainose, pvz.: „laužau tavo duris *sóde* (= sodė̃)“ („G&G Sindikatas“ „Kol širdis plaka“); „čia nėra pokalbių apie naujausius *seriãlus* (= serialùs), / čia nėra pedikiūrų, manikiūrų ir žurnalų“ („Kastanedos“ „Merginos“)[4]; „aš pragėriau žirgelį ir *kamanė́les* (= kamanėlės)“ (A. Makejevo „Tėveli“); „*koròna* (= koronà), čikitos ir *tekìla* (= tekilà) („Kastanedos“ „Sombrero“); „mes susitiksim bendram *pliãže* (= pliažė̃), …/ arba pajūrio *restorãne* (= restoranė̃) („Biplan“ „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus); „aš sėdžiu ir *šýpsau* (= šypsaũ)“ (Meškiukai „Caca lialia“); „jam pakeisiu *detãles* (= detalės) (ŽAS „Myliu kiną“); „be tavęs aš laimingas *nebū̃nu* (= nebūnù)“ (NEO „Tu ne viena“); „*skę́stu* (= skęstù) tavo akyse“ (NEO „Tu ne viena“); „čekinu *reklãmas* (= reklamàs) (Vilius „Supermenas“); „vaikytis *dãmas* (= damàs) (Vilius „Supermenas“). Prie šios grupės galima būtų priskirti ir netaisyklingą ribotos vartosenos leksikos kirčiavimą: „visada su *muzònu* (= muzonù)“ (Meškiukai „Caca lialia“); „į *kėdus* (= kedùs) greitai šok“ („Skamp“ ir Saulėnas „Sportas“); „mokėkit *bãbkes* (= babkės) (YVA „Paparaciai“). Iš dalies tokios yra „Skamp“ ir Saulėno dainoje „Sportas“ pavartotos veiksmažodžių esamojo laiko vienaskaitos antrojo asmens formos: „Ei, a *gir̃di* (= girdì), nemiegok ir į kedus greitai šok, / Jei be sporto gyveni, tai *netùri* (= neturì) raumeny“. Pastarųjų pavyzdžių vartojimas yra stilistiškai motyvuotas: mėgdžiojama atitraukiančių kirtį šiauliškių tarminė tartis.

Dainose pasitaikė ir kitų atvejų, kai kirtis atitraukiamas iš galūnės. Kaip ir šnekamojoje kalboje, taip ir dainose veiksmažodis *nė́ra* kai kada tariamas su atitrauktiniu kirčiu: „čia *nė́ra* (= nėrà) pokalbių apie naujausius serialus, / čia *nė́ra* (= nėrà) pedikiūrų, manikiūrų ir žurnalų“ („Kastanedos“ „Merginos“); „atsitraukimui *nė́ra* (= nėrà) *nė́ra* (= nėrà) kelių“ („Arbata“ ir A. Orlova „Aguona“); „*Sud́ėta* (= sudėtà) kuprinė ir gitara“ („Kastanedos“ „Sombrero“); „o jei aš *tàvęs* (= tavę̃s) nesutiksiu“ („Biplan“ „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus“); „mylėk *tìktai* (= tiktaĩ) visa širdim (Mokinukės „Pagalvok apie mane“). Pastarasis pavyzdys sunkiai paaiškinamas: toks variantas vargu ar pasitaiko šnekamojoje kalboje, be to, kirčiuoti skiemenys atsiduria greta. „Bavarijos“ dainoje „Mylėk karštai, gyvenk linksmai“ kirtis iš veiksmažodžio *nė́ra* galūnės gali būti atitraukiamas ir dėl jambinių eilučių dinaminės struktūros: „ir kai apniukusi diena, / kai saulės *nė́ra* (= nėrà) danguje“ (∪–∪–∪∪∪– / ∪–∪–∪∪∪–). „Biplan“ dainoje „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus“ daiktavardžio daugiskaitos vietininkas kirčiuojamas dviskiemenės galūnės priešpaskutiniame skiemenyje ir dėl jambo: „ir savo meilę paskandinsiu / *šaltóse* (= šaltosè) jūros bangose“ (∪–∪–∪∪∪–∪ / ∪–∪–∪∪∪–). Šiuo atveju vartojant norminį variantą atsidurtų greta du kirčiuoti skiemenys, o tai didelė retenybė dainose. Du greta kirčiuoti skiemenys atsirastų, jei norminį variantą dainuotų A. Makejevas: „O *màne* (= manė̃) mušė mentai sužvėrėję“ (daina „Tėveli“). Nenorminiai variantai padeda išlaikyti vos ne idealias chorėjo eilutes YVA dainoje „Paparaciai“: „jiems *įdómu* (= įdomù) visos mano ligos“ „stengiasi parodyt *màne* (= manė̃) bjaurią“. Vis dėlto vargu ar minėtose dainose nenorminį variantą galima pateisinti metro ar ritmo įtaka. Tai greičiausiai šnekamosios kalbos įtaka.

[3] Čia nebus pateiktas konkrečių dainininkų ar grupių kalbos taisyklingumo vertinimas, nes tam reikėtų perklausyti gerokai daugiau jų dainų.

[4] Paskutiniame pavyzdyje netaisyklingą kirtį turbūt paremia ir rimas: *serialus / žurnalų*.

ISSN 1392-8600

Iš esamojo laiko priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimo klaidų galima paminėti: *nèkenčiu* (= nekenčiù), *nèkeičiu* (= nekeičiù) („G&G Sindikato“ dainoje „Kol širdis plaka“), *pasìbaigia* (= pasibaĩgia) (V. Baumilos „Mergaitė“).

Analizuotose dainose tik vienas prieveiksmis su formantu *-(i)ai* sukirčiuotas netaisyklingai: „jie *paklùsniai* (= paklusniaĩ) dirba“ (YVA „Paparaciai“). Šioje dainose nenorminis kirčiavimas išsklaido kirčio sangrūdą.

Moteriškosios giminės vienaskaitos naudininkas šnekamojoje kalboje dažnai tariamas su galūniniu kirčiu. Tokių atvejų pasitaikė ir analizuotose dainose: „tik sekundei, sekundei *vienái* (= víenai)“ (A. Chošnau „Kai svaigsta galva“). Vudžio dainoje „Amžinai“ ši forma kartojama net aštuonis kartus, ji rimuojama su *mažai* ir *amžinai*, tačiau tai nėra pasiteisinimas: „amžinai degs širdis tiktai tau *vienái* (= víenai), / ir nors mūsų meilei jų per mažai, / kartosiu kas dieną tik tau *vienái* (= víenai): / mylėsiu, kol plaks širdis amžinai...“

Prieveiksmis *šiandien* ŽAS dainoje „Myliu kiną“ klaidingai sukirčiuotas net tris kartus: „*šiandiẽn* (= šiañdien) aš viską galiu, / *šiandiẽn* (= šiañdien) aš kietas esu“, „aš *šiandiẽn* (= šiañdien) išsispausiu / ir į kiną patrauksiu“. Jeigu būtų tik pastarasis pavyzdys, galima manyti, kad ši klaida atsirado dėl ritmo (vengiama dviejų greta kirčiuotų skiemenų).

Tik du kartus analizuotose dainose pavartotas tikrinis daiktavardis *Lietuva*, ir abu kartus netaisyklingai sukirčiuotas: gale sukirčiuotas „Kastanedos“ dainoje „Sombrero“ („lik sveika, *Lietuvà* (= Líetuva), o YVA dainoje „Paparaciai“ vardininkas sukirčiuotas ne gale „*Líetuva* (= Lietuvà) visa gerai pažįsta“. Šie žodžiai gali būti taip kirčiuojami ir dėl ritmo.

Du antrosios kirčiuotės žodžiai (*raidė* ir *bala*) sukirčiuoti pagal ketvirtąją kirčiuotę: „ant transparantų didelių / daugiau nei dvidešimt *raidžių* („Bavarijos“ „Mylėk karštai, gyvent ilgai“); „baigiau prigerti savo ašarų *baloj* / ir štai tada puiki mintis atėjo, / tu šiandien apgavai mane, / o aš tave rytoj“ (Atlantos „Be tavęs“). Abiem atvejais jie rimuojami. Matyt, iš šnekamosios kalbos atėjo ir L. Adomaičio pavartotas 2 kirčiuotės *kilìmas* vietoj 3[b] kirčiuotės *kilimas* („Tavo spalvos“).

Populiariose jaunimo dainose būdvardžio *mėlynas, -a* pasirinktas antrasis variantas: „*mėlynì mėlynì* žiedai alyvos“ („Mango“ daina „Alyvos“), „jos *mėlynì* nagai“ („Bavarijos“ daina „Labai labai“).

Priegaidės klaidas gana sunku fiksuoti dainose. Ilgųjų balsių ir sutaptinių dvibalsių priegaidės dėl dainavimo specifikos daugelio niveliuojamos ar net turi ne tai priegaidei būdingų požymių. Tad galima kalbėti tik apie sudėtinių ir mišriųjų dvigarsių priegaidžių klaidas: *atgál* (= atgaĺ) „Sel“ dainoje „Viskas iš naujo“, „Geltonos“ dainoje „Galima“, *tenái* (= tenaĩ) „Mango“ dainoje „Alyvos“, *tén* (= teñ) Butkutės dainoje „Sapnas“. Nereta klaida veiksmažodžių priesagos *-in-* tvirtagalis tarimas: *paskandiñsiu* (= paskandìnsiu) („Biplan“ daina „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus“); *sugrąžiñti* (= sugrąžìnti) (Dž. Butkutė „Sapnas“); *apkabiñti* (= apkabìnti) (Meškiukai „Caca lialia“). Be to, kai kuriais atvejais priegaidė gali būti nebe kirčiavimo, o tarties klaida, pvz., Butkutės dainoje „Sapnas“: *jáu* (= jaũ), *užmìršt* (= užmiršt), ar Meškiukių dainoje „Caca lialia“ *visùr* (= visuř).

Kirčiavimo klaidų, atsiradusių tik dėl metro, ritmo ar rimo, klausytose dainose rasta 12. Tokiomis klaidomis laikomi tie kirčiavimo variantai, kurių šnekamojoje kalboje nėra. Vienu metu populiarioje grupės „Biplan“ dainoje „Aš nusikirpsiu trumpai plaukus“ tokių pažeidimų buvo net keturi: „aš nusikirpsiu *truñpai* (= trumpaĩ) plaukus, / nusilakuosiu sau batus, / ir išvažiuosiu į *Palángą* (= Pãlangą), / kur toks romantiškas dangus“; „mes susitiksim *beñdram* (= bendraĩ) pliaže, / arba kur tango šokdami“; „raudona rožė reiškia meilę, / o *bálta* (= baltà) rožė – nekalta“. Tiesa, Pãlangą dar kai kas šnekamojoje kalboje sukirčiuoja ir priešpaskutiniame skiemenyje. Tačiau kiti trys žodžiai taip kirčiuojami stengiantis išvengti dviejų greta kirčiuotų skiemenų.

Dėl ritmo (naikinant kirčio sangrūdas) atsiradusių pažeidimų yra ir daugiau: „lašinių ir *báltos* (= baltõs) duonos“ („Skamp“ ir Saulėno „Sportas“); „tai ne *àpie* (= apiẽ) mus“ (V. Perminaitė „Aš viena“); „tu žinai, *kokiõs* (= kókios) kreizovos mano naktys (A. Makejevas „Tėveli“). Turbūt dėl ritmo „Pikaso“ dainoje „Anei“ dainuojama: „anei lūpų, *pravértų* (= pravertų) nereikėjo“.

A. Chošnau dainoje „Geras jausmas“ dėl jambinio metro bendrinėje kalboje nekirčiuojamas samplaikos *kada nors* žodis įgyja kirtį: „į tavo švelnų glėbį *kàda nórs* (= kada nórs) nuves“.

Bendrinėje kalboje prielinksnis *pagal* gali būti kirčiuojamas dvejopai: *pagaĺ* ir *pãgal*. A. Mamontovo dainoje „Atsibusk“ varianto pasirinkimas priklauso nuo metro:

„Ar vis dar meldiesi	∪–∪∪–∪
Priešais ekraną –	–∪∪–∪
Ten, kur tau kalba	–∪∪–∪
Pagaĺ fonogramą? <…>	∪–∪∪–∪
Vis dar svajoji	–∪∪–∪
Pãgal programą,	–∪∪–∪
Kurią tau transliuoja,	∪–∪∪–∪
Kai rodo reklamą?“	∪–∪∪–∪

Panašiai elgiasi Atlanta dainoje „Du drugeliai“ su *arba* ir „Sel“, Soliaris ir Greta „Viskas pasakyta“ su *galbūt*, tik šiuo atveju bendrinėje kalboje nėra dviejų kirčiavimo variantų:

Vėl kaip du drugeliai	–∪–∪–∪
Plazdam užburtam rate,	–∪–∪–∪
Arbà ištrūksim, *a˜rba* ne.	∪–∪–∪–∪–
Galbū́t tai jūra, *gálbūt* žvaigždės, *gálbūt* aukščiau	∪–∪–∪/–∪/–∪∪–
Galbū́t tai mano sapnai, kuriuos aš pamiršau.	∪–∪–∪∪–/∪–∪∪∪–

Klausytose dainose du kirčiavimo pažeidimai atsirado dėl rimo. Tai K. Kerbedžio „Su tavimi aš būčiau Dievas“: „ir tai, kas buvo, *pami˜šta* (= pàmiršta) <…> / kažkas pasakė: mirę *nemiršta*.“ Dėl tos pačios priežasties atsirado kirčiavimo klaida ir YVA dainoje „Paparaciai“: „išrūšiuoja viską, kas *išmèsta*. / tikisi surast nėštumo *testą*.“

Apžvelgus populiariose jaunimo dainose rastus gramatinio kirčio pažeidimus, galima daryti išvadą, jog daug klaidų daroma dėl bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo neišmanymo, dėl šnekamosios kalbos įtakos, o ne dėl metro ar rimo. Kirčio sangrūdos dainose dažniau naikinamos nei šnekamojoje kalboje.

5. Išvados

Išanalizavus 58 populiarias jaunimo dainos galima daryti tokias išvadas.

1. Kirtis labai svarbus eiliuotos kalbos vienetas, galintis kurti metrišką, sistemišką jos ritmą. Tačiau tik penktadalis dainų sueiliuotos silabinetonine eilėdara, kurios pagrindas yra kirtis, dar dviejuose penktadaliuose dainų kaitaliojasi du trys jos metrai. Kitoms dainoms nebūdingas koks nors nuoseklesnis metrinis ritmas. Eiliavimas čia remiasi kitais elementais (rimu, leksinėmis ar sintaksinėmis priemonėmis).

2. Tirtose dainose dažniausi vienskiemeniai (48 proc.) ir dviskiemeniai (37 proc.) tarpkirtiniai intervalai. Triskiemenis intervalas gerokai retesnis – 12 proc., o keturi ar penki nekirčiuoti skiemenys tarp kirčių ar du gretimi kirčiuoti skiemenys – retenybė. Dainose, net ir tose, kur sunku įžvelgti vientisesnę eilėdarą, yra labai ryškus polinkis į chorėjo ritmą. Kirčio sangrūdos dainose dažniau naikinamos nei šnekamojoje kalboje, o ilgesnėse nekirčiuotų skiemenų atkarpose beveik visada girdėti šalutinis kirtis.

3. Analizuotose dainose rasti 66 kirčiavimo pažeidimai. Keturi penktadaliai klaidų atsirado dėl šnekamosios kalbos įtakos, vienas penktadalis dėl metro ar ritmo. Tad daugelį klaidų darydami atlikėjai turbūt net nenutuokia, kad jie netaisyklingai kirčiuoja.

Apibendrinant galima pasakyti, kad kirtis eiliuotoje kalboje yra ne tik įprastas žodžio tarimo kodas, bet ir viso kūrinio formos, ir net vidinės jo jėgos požymis. Todėl dainų kūrėjai ir atlikėjai šiuo požiūriu turėtų būti atidūs.

Literatūra

Girdzijauskas J., 1966, *Lietuvių eilėdara. Silabinės-toninės sistemos susiformavimas.* Vilnius: Vaga.

Girdzijauskas J., 1979, *Lietuvių eilėdara (XX a.).* Vilnius: Mokslas.

Girdzijauskas J., 1998, *Literatūros terminų žodynas.* Vilnius: Baltos lankos.

Kazlauskienė A., Žodžių dinaminė struktūra ir tarpkirtiniai intervalai vakarų aukštaičių kauniškių šnektose. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, 2005, 285–291.

Matulaitienė S., 1997, *Poezijos gramatika*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Ramonaitė V., 1997, *Literatūros mokslo įvado pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.

Sauka L., 1974, Lietuvių folkloro eilėtyros istorijos ir teorijos klausimai. – *Literatūra ir kalba* 13, 192–207.

Sauka L., 1978, *Lietuvių liaudies dainų eilėdara*. Vilnius: Vaga.

Stundžia B., 1991, Kirtis tekste. – *Žodžiai ir prasmės* l, 86–92.

Vabalienė D., 1978, Eiliuoto kūrinio akcentinės interpretacijos klausimu. – *Mokslo kalbos problemos. Metodinė filologinė medžiaga* 7 (10), 69–78.

Zaborskaitė V., 1970, *Eilėraščio menas*. Vilnius: Mokslas.

Zaborskaitė V., 1982, *Literatūros mokslo įvadas*. Vilnius: Mokslas.

ISSN 1392-8600